

Reflexiók egy reflexióra

LEVÉL PLÉH CSABÁNAK
KARÁCSONY SÁNDOR-EMLÉKEZET (ÜNK)
ÉS A MAGYAR PSZICHOLÓGIATÖRTÉNET-ÍRÁS

Kedves Csaba!

A *Magyar Pszichológiai Szemle* 2018. évi 2. számában egy figyelemre méltó recenziót írtál a Heltai Miklós és általam szerkesztett *Karácsony Sándor és a magyar pszichológia* c. konferenciakötetünkéről (Pléh, 2018). Recenziód valóban figyelemre méltó, ám éppen azért, mert eszmecserére és vitára is serkent. A tanulmánykötet egyik szerkesztőjeként, nem mellesleg a kötet vezető tanulmányának írójaként is, recenziód néhány megállapítására fogok reagálni a tisztázó eszmecsere szándékával.

Néhány kérdés. – Recenziód következő észrevételeihez, megállapításaihoz kapcsolom a magam kommentárjait. Indításképpen kérdéseimet fogalmazom meg: Könyvünk vajon valóban hagiográfia lenne? – Karácsony Sándor életművével foglalkozva elemzéseink egyfajta belterjesség jegyében fogant kultuszszövegek? – Homálygerjesztő buzgalmunkban ráadásul még történetietlenek is vagyunk, hiszen nem is pusztán a prezentizmus vétkébe estünk, mert ezenközben a múltba vetített kérdéseinket, illetve válaszainkat a „klasszikus örök érvény” állításaival is elnehezítjük? – Kötetünk alaphangja tehát történetietlen plusz nyugatellenes, sőt mi több: provinciálisan bezárkózó is lenne? – És a recenziód végén olvasható kérdésben rejlő állításod: kötetünk számodra azt mutatta, hogy – kérdezed – a felvilágosodás felszámolásának pszichológiai jelszórendszere kezd kialakulni a szövegeinkben?

Rövid, tömör válaszom ezekre a kérdésekre (állításokra/vélelmekre) az lehetne, hogy túldimenzionálad kötetünk szándékait, törekvéseit, állításait. Az Arany János-i „Gondolta a fene!” élces adomával itt le is zárhatnám leveletem. Egy rövid recenzióra persze nem illendő tanulmány terjedelmű választ adni, ám az Arany János-i karcos választ mégis szükségesnek tartom a következő gondolatmenettel kibontani, megmagyarázni.

Kötetünk létrejötte és koncepciója. – 2015. november 21-én a Csökmei Kör és a Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) Pszichológiatörténeti Tagozata által rendezett konferencián azzal a problémával igyekeztünk szembenézni, hogy Karácsony Sándor

társaslélektana a mai (magyar) pszichológia tükrében vajon milyen pszichológia lehet. Próbálkozásunk egyfelől a lehetetlent kísértette, másfelől – éppen a Csökmei Kör korábbi konferenciáinak témáira is tekintettel – szinte kézenfekvő is volt.

Konferenciánk azért kísértette a lehetetlent, mert a mai – s ezen belül a magyar – pszichológia témáit, módszereit, elméleti és gyakorlati vonatkozásait illetően számtalan összehasonlítási lehetőséget kínálhat.

Ugyanakkor kézenfekvő is volt konferenciánk témaválasztása. A Csökmei Kör – mely Karácsony Sándor életműve gondozására jött létre 1990-ben – éves konferenciáin Karácsony Sándor pedagógiájának különböző részleteit, összefüggéseit, elágazásait, mai tanulságait tematizálta, ám természetesen úgy, hogy Karácsony Sándor társaslélektanáról is folyamatosan szó volt. Karácsony Sándor pedagógiája ugyanis társaslélektani alapokon nyugszik.

Konferenciánkon tehát egy sajátos perspektívaváltással ezt a kérdést tettük fel: ha Karácsony Sándor pedagógiáját ugyan nem is tesszük zárójelbe, mégis próbáljuk meg csak a társaslélektanát megvizsgálni – *ez a társaslélektan a XXI. század pszichológiai tudása mélegre helyezve vajon milyen pszichológia?*

Kérdésünk azért is fontos, érdekes, ám szinte megválaszolhatatlan(nak tűnt), mert Karácsony Sándor életműve 1952-ben (Karácsony Sándor halálával) lezárult. Az 1950-es évek társadalmi/politikai, de tudományos kor- és körviszonyai miatt Karácsony életműve szinte (majdnem) kitörlődött a magyar tudomány emlékezetéből, az emlékezetvesztés jószerivel az 1980-as évek végéig tartott, és bár a Csökmei Kör 1990 óta nagyon sokat tett Karácsony Sándor életműve feltámasztására, a pedagógia terén nem is sikertelenül, a magyar pszichológia/pszichológusok körében ez korántsem történt meg ilyen eredménnyel.

A MPT Pszichológiatörténeti Tagozata vezetőjeként számomra tehát a konferencia igazi és nagy kihívása ez volt: *Karácsony Sándor-emlékezetünk és a mai magyar pszichológiatörténet-írás milyen helyzetben van?*

A 2015. novemberi konferencia egyfelől a konferencia-előadások, hozzászólások írott változata, másfelől, bár ugyanarról szól(t), mégis másképpen, mert két műfajról van szó. A szó elszáll – szoktuk mondani –, az írás megmarad. (Ha elszálló szavainkat leírjuk/rögzítjük – így még esetleg az „örökkévalóságot” is becserkészhetjük.)

Konferenciánk egész napos, élénk, eleven diskurzus volt – kötetünk ennek (halvány) visszfénye. Ennek a sajátos fénytörésnek a következménye az is, amit Te (joggal) szóvá tettél: „bennfentes” utalások, rövid, nem kifejtett állítások teszik/tehetik problematikussá a szövegeink dekódolását.

A könyvszerkesztés bonyodalmai. – A kötet technikai korrektúrájáról, egységes formai meg nem szerkesztéséről most nem is szólok, csak mintegy futólag megemlítem. Kötetünk ezért sajátos hibridállapotban maradt: megőrizte a konferencia-előadások sorrendjét, szerkezeti jellegét, ám elmaradt az az utómunkálat, amittől kötetünk pszichológia felől adódó interpretációs arculata jobban kidomborodhatott volna. Ennek viszont nem a szerkesztők nemtörődömsége, netán lustasága volt az oka, hanem egy nagyon prózai tényező: a kötet finanszírozásának szinte bénítóan limitált mivolta.

Tudománytörténeti emlékezetünk. – Ám akár a konferencia eleven, vibráló diskurzusait, akár ezek (halvány) visszfényeit, előadásaink szövegeit veszem figyelembe, egyként az a tanulságuk: Karácsony Sándor nyugtalanító jelenléte – és még nyugta-

lanítóbb hiánya – tudománytörténeti emlékezetünk önreflexivitását serkentő erő. *A konferencia résztvevői, kötetünk tanulmányírói különösen, természetesen amellet érveltek/érvelnek, hogy Karácsony Sándor-emlékezetünk ne halványuljon.* Annál is inkább ezt mondjuk/írjuk, mert meggyőződésünk: Karácsony Sándor életműve – s ennek szerves részét képező társaslélektana – nem pókhálós múzeumi tudás, néhány idős(ödő) és morcos múzeumőr rigolyás ragaszkodása a homályos „múlt” (netán tanulságos, de valójában fölösleges, noha mégis veszélyes, mert nyugatellenes, provinciális, sőt felvilágosodás-ellenes) rekvizitumaihoz.

Én pedig azt a következtetést vontam le mindezekből, hogy a magyar pszichológia-történet is gazdagodhat, ha Karácsony Sándorban nemcsak az iskolateremtő pedagógust, hanem a XX. századi magyar pszichológia egyik figyelemre méltó művelőjét is látjuk. Azt a gondolkodót, aki a XXI. század elején is releváns életművével, bonyolulttan összetett társaslélektani rendszerével szinte provokatív kihívást jelent(het) mind a pszichológiai tudás elméleti, mind pedig a leghétköznapiabb életvilág gyakorlati problémáival foglalkozó szakemberek számára is.

A „provokáció(nk)” sikeres volt – hiszen a Te recenziód is a (magyar) pszichológia elméleti és gyakorlati alapkérdéseit feszegeti, mert abban talán egyetérthetünk: ezeket az alapkérdéseket időnként érdemes megvizsgálnunk. Karácsony Sándort mi afféle „katalizátornak” használtuk ezekhez a vizsgálatokhoz. A szigorú (értsd: kísérleti/empirikus) szaktudományos pszichológia mérlegén Karácsony Sándor pszichológiája = társaslélektana netán „könnyűnek” is található (magam is hajlok erre), ám ezt éppenséggel tudománytörténeti összefüggéseiben érdemes megítélnünk: a XX. századi századelő és első fele tudományos és egyetemi hatásai erőterében. Karácsony Sándor társaslélektana ugyanis a Wundt-féle néplelektan európai és magyar (mindenekelőtt Gombocz Zoltán) hatáskörében alakult ki, de nem *kollektív* pszichológiaként, hanem *társas* lélektanként: a „másik embert” mint relációs alapviszonyt tételezve. Ezért Karácsony Sándornál a „magyar észjárás” elemzése/vizsgálata sem kollektív mítoszgyártás, hanem a magyarul beszélő emberek társaslogikája és társaslélektana, tehát például szimbólumok, jelek fenomenológiája, értelmezése, ami ugyanakkor nincs ellentétben sem a nyelvi, grammatikai logikával, sem a kognitív pszichológiával – mint ezt kötetünkben (az általa is dicsért) Séra László-tanulmány kiválóan bizonyította is. Ám ez nem jelentette azt, hogy mi Karácsony Sándorból kognitív pszichológust szerettünk volna faragni, mert ez *történetiellen aktualizálás* lett volna. Karácsony társaslélektanában ugyanis mintegy benne van, de még nincs kibontva az a csontváz, ami a kognitív pszichológiában (is) majd életre kel – az ő társaslélektana még eleven (tehát többek között valóban beszélő) élő test: az élet- és értékvilág zavaró, ám éppen ettől dinamikus és komplex fenomenológiai valósága. Ez az összetettség az, amittől tudománytörténeti/pszichológiatörténeti vizsgálódásra kiválóan alkalmas terep a Karácsony-féle társaslélektan.

Karácsony társaslélektana azonban attól is provokatív a mai tudományos/kognitív pszichológus számára, hogy *nem reduktív* – de ettől még nem homályos, nem is tudománytalan. A szcientikus/kognitív pszichológia és pszichológus persze azt (is) gondolhatja, hogy a karteziánus materializmus (lenne) a pszichológia alapja – a kognitív pszichológiáé (talán) igen. Karácsony Sándor nem volt kognitív pszichológus – ebben nincs közöttünk vita. De ebből nem következik, hogy tudománytalan is, csak más paradigmában élt és gondolkodott.

Paradigmák pluralitása. – Konferenciánk előadói és kötetünk szerzői a paradigmák pluralitását is reprezentálták, noha nem kétséges: Karácsony Sándor életművét mind egyikük figyelemre méltó teljesítménynek tartotta/tartja, ilyen vagy olyan szempontok szerint – Te is ezek közé tartozol. Vonatkozó publikációid is azt bizonyíthatják, hogy Karácsony Sándor nyelvfelfogását a mai pszicholingvisztika mérlegére helyezve említésre és elemzésre méltó gondolatokat találtál nála (Pléh, 2000, 486-487; 2011; 2014, 97–99), konferenciánkon történt hozzászólásodban ennek is hangot adtál kritikai észrevételeid mellett. Nem kétséges persze: pedagógus kollegáink némelyike a pszichológiában is harci terepet lát (különösen, ha mozgalmár hajlandóságú). A napi pedagógiai/oktatói-nevelői munka rutinjaiba netán belefáradó, de hivatásukhoz ragaszkodó pedagógusok a pszichológiában viszont inkább didaktikai segédeszközt keresnek – Karácsony Sándorban is ilyenféle erőforrást láttak és látnak. A mi konferenciánkon is jobbára ők adták diskurzusaink vibráló alaptónusát, konferenciakötetünkben ebből sajnos alig maradt valami, ami mégis átszűrődött, az valamiféle laza „mesének” látszott. Pszichoterápiával foglalkozó pszichológuskollegáink szintén ilyesfajta „meséket” adtak elő, csak ők nem a pedagógiai gyakorlat, hanem a lélekgyógyászat bugyraiból tekintettek Karácsony Sándor útmutatásaira. A kutató pedagógus és pszichológus viszont inkább az empirikus vizsgálódásai és módszertani kérdései felől „használja” a pszichológiát, ezért óhatatlanul szigorúbban is mérlegeli a Karácsony-féle *pedagógiai szociálpszichológia* alkalmazásainak lehetőségeit. Különbözőek vagyunk – gúnyolódni ezen persze nem illik, kritizálni viszont nagyon is szabad. A módszertani igényesség mégsem pótolhatja a kreatív gondolatokat és víziókat, a víziók viszont módszertani keretezés nélkül csak prófétai kinyilatkoztatások maradnak. Karácsony Sándor nem volt próféta, ám valóban: már életében kultusz övezte – *nagyhírű professzor* volt (Kontra, 2003). Konferenciánk tudománytörténeti koncepcióját éppen ezért ebben a kérdésben tudom összefoglalni:

Kultusz és/vagy kiegyensúlyozott emlékezés? – Konferenciánk és kötetünk is tehát azzal a kérdéssel is igyekezett szembenézni, hogy a tudománytörténeti *emlékezetvesztés*, a különböző *emlékezeti egyensúlytalanságok* (pl. kultuszok) „terápiája” lehetséges-e? A némileg pikírt megjegyzésem – azt, hogy én az „elfeledett hagyomány és diszkontinuitás ostorozója” volnék – tulajdonképpen vállalom, azzal a fontos kiegészítéssel: nem képezem magam „ostornak”, írásaimban pedig igazából azért sem „ostorozok” semmit és senkit, mert az igazságosító és ideologikus attitűd is hiányzik belőlem. Konferencia-előadásomban és írott változatában is azonban valóban amellet érveltem/érvelek, hogy az élettörténeti fogantatású tudomány- és pszichológiatörténet-írás feladata/funkciója: a *helyreállító folyamatosság/ok* föltárása, az elveszett adatok, összefüggések megtalálása, s mindezek visszahelyezése a szakmai diskurzusok nyilvános tereibe. Az ilyenfajta tudománytörténeti „terápiás” munkálatokra Karácsony Sándor életműve és az életmű utókora (sorsa/percepciója) kiváló lehetőségeket kínál/t.

Szagrális és szekuláris. – Karácsony Sándor életművével foglalkozva (akár tetszik, akár nem) a szakralitás és a szekularizáció problémáira is ki kell térnünk. Te is ezt tetted (nem különösebben lelkesen, inkább vonakodva), ezért most én is reflektálok észrevételeidre, noha magam is vonakodom ettől. Ezért a szagrális és/vagy szekuláris élet- és értékvilág pszichológiai problémáira itt és most nem térek ki, ám mégis kénytelen vagyok jelezni: nem igazán érted Karácsony Sándort (és kötetünk ide vonatkozó intencióit), ha a „felvilágosodás felszámolásának pszichológiai jelszórendszerét” vé-

led kiolvasni akár Karácsony, akár a mi szövegeinkből. Karácsony nagyon egyszerűen (mondhatnám: a természetes észjárás szerint) gondolkodott, s talán éppen emiatt ma már mi nehezebben is értjük. Karácsony az *ésszel élő és alkotó embereket* szerette. Azt tartotta: „ha le van támasztva a szoba sarkába valami botféleség, amiről nem tudjuk, hogy micsoda, kétféle az okos magaviselet: 1. Ha nem izgat, belenyugszom, hogy akármi is az, jó helyen van, aki odatette, tudta mit tesz oda, békén maradok a bottól, és békén hagyom. 2. Fölöttébb izgat mi az, kíváncsi vagyok, odamegyek és megnézem. Ha azonban kíváncsi vagyok, és mégse nézem meg, ez buta és lusta magatartás. Az ilyennek nincs joga meg nem nézni. Annak azonban, aki elhiszi, hogy rendben van, minden joga megvan meg nem nézni” (Heltai, 2009, 82).

Az tehát valóban úgy van, hogy Karácsony az *euro-amerikai modern ember* egyoldalú és narcisztikus racionalizmusától ódzkodott, „betegesnek” és „önzőnek” vélte. Az *egészséges szkepszist* ugyan minden tudásunk alapjának tartotta, de a *hitetlen miérteket*, amelyek még a „tudhatatlant is tudni akarják”, már negatívumnak, az ész önmagába hulló formátlanságának tartotta (Karácsony, 1942, 425).

Azt gondolom, hogy ez *bölcs észjárás*. Be nem láthatom: hol itt a „felvilágosodás felszámolásának pszichológiai jelszörendszere”?

Lezár(hat)atlan kérdések özöne. – Nyilvánvalóan problémák özönét gerjeszti az iménti gondolatmenet is. Karácsony egyfelől valóban nagyon egyszerűen, a mindennapi észjárással is könnyen belátható módon érvel, ám másfelől mégis igencsak szofisztikált módon teszi ezt. Hiszen Karácsony sajátos egyensúlyozó, szinte akrobatikus gondolati műveleteket hajt végre akkor, amikor például az egészséges szkepszist a hittel szeretné kibékíteni. Mennyire a lehetetlent kísértő próbálkozás ez? Éppenséggel nem inkább arról lenne szó: jobb, ha a tudomány számára nem húzunk határokat – majd kiderül: meddig jutunk! Önkorlátozó módon azonban ne húzzunk határt. A határhúzás tehát valójában „kizáró” – nem bölcs gondolat. Valóban nem bölcs? A Karácsony Sándor-i érv itt már persze óhatatlanul archetipusos: bibliai...

Nem folytatom.¹

*

Mindezekről a problémákról (is) tehát érdemes eszmét cserélnünk. Ezt megtettük szóban a konferenciánkon (ahol Te is ott voltál, akkor is szóltál), megtettük a konferenciakötetünkben (azok, akik megírták előadásaikat, hozzászólásaikat) – és megtettük most itt, a *Magyar Pszichológiai Szemle* virtuális/digitális (és papíralapú) lapjain is. Nem beszélve az egyéb alkalmakról, például kötetünk *Irodalmi Lapozgatós* bemutatásáról (2018. október 25-én), ahol szintén kiváló eszmecserét folytathattunk, a jelenlévő (talán nem csak bennfentes) érdeklődők – és nem melleleg a magunk – épülésére is. Én ezt így tanultam Tőled (is) – még egyetemistaként, többek között pszichológia-történeti kurzusodon is.

A régi barátsággal üdvözöllek: Lányi Gusztáv (ELTE TáTK)

¹ Nem folytatom, de itt (a lábjegyzetben, néhány szó erejéig) mégis meg szeretném köszönni Nagy Jánosnak, pszichológuskollegámnak és barátomnak, kiváló észrevételeit, amelyekkel hozzásegített e levél gondolatmenetei pontosabb és árnyaltabb megfogalmazásaihoz. Éppen azzal segített sokat, hogy vitatkozunk/beszélgünk – ezt tesszük már egyetemista korunk óta.

IRODALOM

- Heltai Miklós (2009). Egy tanár és egy osztály története egyik tagja felől nézve. In *Karácsony Sándor a pedagógus*. Karácsony Sándor Művelődési Társaság VIII. számú füzet (pp. 43–95). Földes – Változatlan utánnyomás: 2010-ben. – Ennek az emlékiratnak a szerzője, idősebb Heltai Miklós (1909–1989), édesapja a *Karácsony Sándor és a magyar pszichológia* c. kötet(ünk) társszerkesztőjének. (Ez is egy apró filológiai adat a „bennfentességhez”...)
- Karácsony Sándor (1942). *Ocsúdó magyarság. Szokásrendszer és pedagógia*. Budapest: Exodus Könyvkiadó. – 2. kiadás: Budapest: Széphalom Könyvműhely, 2002.
- Kontra György (2003). *Karácsony Sándor, a nagyhírű professzor*. Budapest: BIP – 2. kiadás: Földes–Budapest, Karácsony Sándor Művelődési Társaság–Gondolat Kiadó, 2009.
- Pléh Csaba (2000). *A lélektan története*. Budapest: Osiris Kiadó
- Pléh Csaba (2011). Karácsony Sándor nyelvfelfogása és a mai pszicholingvisztika. *Iskolakultúra*, 8–9, 135–145.
- Pléh Csaba (2014). A pszicholingvisztika története. In Pléh Csaba, & Lukács Ágnes (szerk.), *Pszicholingvisztika* (pp. 3–116). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pléh Csaba (2018). Karácsony-kultusz és a pszichológia története. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2, 350–352.